

Ýokanç kesel üçin şa-da bir, geda-da...

Category: Edebi makalalar, Edebi tankyt, Kitapcy, Sözler

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Ýokanç kesel üçin şa-da bir, geda-da...

ÝOKANÇ KESEL ÜÇIN ŞA-DA BIR, GEDA-DA...

Angliýanyň mirasdüşer şazadasy Çarlz, premýer-ministri Boris Jonson, Monakonyň şazadasy Albert II, başga-da birgiden syýasatçylar, Golliwudyň käbir ýyldyzlary, meşhur futbolçylar... Koronawirus baý-garyp, tanymal-tanalmaýan, güýçli-ejiz diýenok – barmak бүкүп sanardan köp birnäçe döwlet işgäri, sungat işgärleri, futbolçylar, hatda lukmanlaryň özü-de bu gorkunç duşmanyň girisine düşdi. Emma güýçlileriň we meşhurlaryň puly köp bolandygy üçin olaryň bejergi alma artykmaçlygy-da köp bolandygy sebäpli halas bolma mümkinçilikleri-de köp...

Görşüňiz ýaly, üns merkezinde bolmagyňam hemme zada çäre bolup bilmeýändigini taryhdaky mysallaryndan-da bilse bolýar. 1918-nji ýylda ilki Amerikada başlap, üç ýyl dowam eden ispan dümewi Ispaniýanyň koroly Alfonso XIII, meşhur sosiolog we ykdysatçy alym Maks Weber, Zigmund Freýdiň gyzy Sofiýa ýaly birnäçe tanymal şahsyýetleriň ömür tanapynyň üzülmegine sebäp bolupdy. Mustapa Kemalyňam Anadola geçmänkä bu kesele ýolugandygy, emma ýeň bermändigini barada aýdýarlar. Çynmy, ýalanmy... ony welin, bilemok.

* * *

Gadymyýetiň köpçülikleýin ýokanç keselleriniň dünýä ilatyny palaç ýatyran ýaly ýatyrandygy taryhy çeşmelerden mälim. Çeşmelerde agzalýan iň gadymy çuma epidemiýasy hettler döwründe Anadolyda bolup geçýär. Bu maglumata nemes žurnalisti K.W.Keramyň "Taňrylaryň watany Anadoly" kitabynda gabat geldim.

B.e.öňki 1300-nji ýyllarda hett taryhynyň iň belli

patyşalaryndan Suppiluliumanyň ölümünden soň tagta geçen ogly Arnuwandas III hökümdarlygynyň ilkinji ýylynda başlan köpçülikleýin çuma keseli ýolugyp aradan çykýar.

Onuň ýerine patyşa bolan Mursili I-iň bu beladan halas bolmak üçin çokunýan hudaýlaryna ýalbaryp okan bir täsin mynajaty bar. K.W.Keram muny adamzat medeniýetiniň ilkinji edebi ýadygärlikleriniň biri hasaplaýar, onuň "ynsan ruhuny gurşap alýan beýan ediş güýjüne eýe" hasaplaýan bu uzyn dogamynajatyň bir bölegini siziň dykgatyňyza ýetirmek isleýärin:

Eý Hettleriň tupan hudaýy, meniň hojaýnym,

Eý Siz, meň hojaýnym bolan ähli hudaýlar!

Dogrudyr, adamlar günä edýärler.

Meniň pederimem günä iş etdi.

Hettleň tupan hudaýynyň,

meň Hojaýnynyň sözünü diňlemedi.

Emma men, ýeke günä iş etmedim.

Dogrudyr,

Kakanyň günäsi ogluna-da geçer.

.....

Hem indi men kakamyň günäsine güwä geçýänim üçin,

Eý Hettleriň tupan hudaýy, eý meniň eýäm,

Eý Siz, meniň eýäm bolan ähli hudaýlar!

Niýetleriňiz indi üýtgesin!

Indi meň üçinem täzeden dostlukly zatlar oýlanyň!

Hem indi çumany Hett ýurdundan kowuň!

* * *

Bizde köpçülikleýin ýokanç keselleri ýaýranda aradan çykan tanymal şahsyýetlerimizden kimler barka diýip oýlandym. Düýpli barlag işleri geçirilse, ep-esli kişiniň atlary ýüze çykyp bilerdi, emma meniň ýadyma-ha häzirlikçe üç adamyň ady düşdi. Birinjisi Hammamizada Ysmaýyl Dede endi... Ömrüniň ahyrky ýyllarynda ýurtdaky üýtgeşmelerden biynjalyk bolan bu beýik sazanda 1845-nji ýylda köpden bäri arzuwlap gelýän haj parzyny

ýerine ýetirmek üçin patyşadan idin alyp, ýola rowana bolupdyr. Ýanynda-da saýlama şägirtlerinden Dellalzada Ysmaýyl, Mutaftada Mämmed ependi dagylary alypdyr.

Haja gitmezden öňinçä şägirtlerine: “Indi bu oýunyň mazasy gaçdy” diýendigi rowaýat edilýär. Ahmet Hamdy Tanpynaryň pikirine görä, Dede bu sözi bilen bir älemiň gutarandygyny, bir zowkuň, bir aňlaýşyň, bir ýaşaýyş-durmuş formasynyň soňlanandygyny ýañzydypdyr. Şol sebäpli haj onuň üçin bir wagtyň özünde gaçmak üçin bahana bolupdyr.

Dede haj parzyny berjaý edenden soň, şol wagt Hyjazda giňden ýaýran holera keseline ýolugyp, Minada könekiler aýtmyşlaýyn “irtihâl-i dâr-y beka” edipdir. Milady ýyl hasaby bilen 1846-njy ýylyň 29-njy noýabry, hijri-kamary hasaby bilen 1263-nji ýylyň Zülhiçje aýynyň 10-y şol ýylyň Gurban baýramynyň birinji gününr gabat gelipdir. Zülhiçje aýynyň 10-y Dedeniň şol bir wagtda dünýä inen günü eken. Onuň iň soňky aýdymy sözlerini “Ýürük degirmenler kimin dönerler” goşgusyna düzen “Şehnaz” ylahysydyr.

Ýahýa Kemal bir rubagysynda Dede ependiniň ölümünü şeýle suratlandyrýar:

*“Taguna giriftar bolup Minada,
Jan berdi jähennem deý hummada.
Pany bolsa aýdymalaryň hallaky,
Dogulmak, ýaşamak boşmuş dünýäde”.*

Tewfik Fikretiň ejesi Hatyja Refiýa hanym hem haj möwsümünde holera keseline ýolugyp aradan çykanlaryň biridir. 1879-njy ýylda gyzy Sydykany-da alyp, agasy Hasan Nury beý bilen bile haja giden Refiýa hanyma sag-aman gaýdyp gelmek nesip etmändir. Şol ýyl Hyjazda dörän köpçülikleýin ýokanç keselde ilki Hasan Nury beý holeranyň girisine düşýär we “Wadiü’l-Fatıma”-da jaýlanylýar. Refiýa hanymyňam Medinä bir günlük ýolda ölendigi we çölde depin edilendigi aýdylýar. Fikretiň ýeke galan uýasyny Sürreýi Humaýunyň emini (Osmanly halyfy tarapyndan Stambuldan Mekke-Medinä ugradylýan zatlara jogapkär gulluguň başlygy -t.b.) tarapyndan Stambula getirilýär.

Fikret ejesiniň ölümi zerarly çekýän gaýgy-hasratyny soňky ýyllarda ýazan birnäçe goşgusynda beýan edipdir. Bulardan "Hemşiräm üçin" goşgusyň başynda geleňsiz elleriň ejesini gyzgyn çägelere gömendigini, şol wagtdan bäri haçanda gaýgy-hasrata gark bolup we çäresizlik bilen kybla ýüzüni öwürse, käbesini ilki düýäniň üstünde hataba ýapysyp barýan, soňra çägeleriň arasynda perişan halda görýändigini, onuň mazar yşaratynyň belki bir tikenekli ösümlik, zyýaratçylarynyň düýeler bolandygyny, hatda belki bularyňam ýok bolmagynyň mümkindigini ýazypdyr.

* * *

Ýadyma düşen üçünji bir köpçülikleýin ýokanç keseliň pidasy bolan şahs – bu gün edebiýaty öwreniji alymlardan başga az-az adamyň tanaýan, emma Ikinji Meşrutîýet ýyllarynyň meşhur şahyry, ýazyjy we edebi tankytçy Şahabeddin Süleýmandyr. Ol aýaly Ihsan Raif hanym bilen bile Şweýsariýa gidende, Dawos-Platz posýologynda 1919-njy ýylyň başlarynda ispan dümewine ýolugyp aradan çykypdyr. Bu tragiki ölümiň jikme-jikliklerini bilmek isleýän okyjylaryma Ýakup Kadriniň "Ýaşlyk we edebiýat ýatlamalarynda" gadyrdan dosty Şahabeddin Süleýmandan söz açýan bölümi we Mehmet Öklüniň "Hiç kime arz etmerin" ("Kimseye Etmem Şikâyet" (2013) atly dokumental romanyny okamagy maslahat berýärin.

Hawa, köpçülikleýin ýokanç keseller tanymaly-tanalmaýany, güýçlini-güýçsizi seljerip duranok. Şonuň üçin ilkinji nobatda ätiýajy elden bermezlik we gowy günlere ýetmek üçin ellerinden gelen işi edýän jogapkär işgärlerdir ýörite hünärmenleriň ündewlerine eýermek, duýduryşlaryna gulak asmak gerek.

Beşir AÝWAZOGLY,
besirayvazoglu@karar.com

12.04.2020 ý, "Karar" gazetini.

Terjime eden: Guwanç MÄMİLİYEW,
Stambul uniwersitetiniň talyby.

Edebi makalalar